

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2022.24.04>

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ НЕДІЙСНИМ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Дякович Мирослава Михайлівна,
доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільного права
і процесу
(Львівський національний університет
імені Івана Франка, м. Львів, Україна)

Сімейні правовідносини між подружжям при їх житті можуть припинитися, крім розірвання шлюбу, внаслідок визнання шлюбу недійсним.

Цивільний кодекс України не дає визначення поняття недійсності шлюбу, а лише вказує на умови, порушення яких ведуть до визнання шлюбу недійсним.

Недійсність шлюбу – це форма відмови держави від визнання укладеного шлюбу у якості юридичного акту, яка виражається у вигляді анулювання органом ДРАЦС актового запису про шлюб або у рішенні суду на підставі порушення визначених у законі умов укладення шлюбу.

У статті розглянуто закріплену у Сімейному кодексі України концепцію щодо можливого «автоматичного» (без рішення суду) визнання шлюбу недійсним на підставі статті 39 СК України та встановлені недоліки, які впливають із цього.

У Сімейному кодексі України закріплено три моделі або три правові конструкції недійсності шлюбу:

- шлюб, який є недійсним (ст. 39 СК України);
- шлюб, який визнається недійсним за рішенням суду (ст. 40 СК України);
- шлюб, який може бути визнаний недійсним за рішенням суду (ст. 41 СК України).

Ідея недійсності шлюбу за статтею 39 Сімейного кодексу України полягає у тому, що за певних умов шлюб взагалі вважається недійсним, а за інших обставин для визнання шлюбу потрібне рішення суду.

Процедура визнання шлюбу недійсним і анулювання актового запису про шлюб органами ДРАЦС є занадто ускладненою та на практиці важкою для реалізації, оскільки органи ДРАЦС не наділені повноваженнями суду надавати правову оцінку документам і доказам, а тому у будь-якому випадку викликатимуть суперечності між подружжям щодо цього, а тим паче щодо застосування правових наслідків недійсності шлюбу, які настають від дня державної реєстрації недійсного шлюбу. Доцільніше було б процедуру визнання шлюбу недійсним залишити тільки за судом.

Ключові слова: правозгідний шлюб, шлюб, недійсний шлюб, правові підстави недійсності шлюбу, правова природа недійсності шлюбу, концепція «автоматичного» (без рішення суду) визнання шлюбу недійсним.

SOME ISSUES OF MARRIAGE ANNULMENT UNDER THE UKRAINIAN LEGISLATION

Diakovych Myroslava Mykhailivna,
Doctor of Law,
Professor at the Department of Civil Law
and Process
(Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine)

Family legal relations between spouses during their lifetime, except for divorce, may be terminated as a result of the annulment of the marriage. The Civil Code of Ukraine does not define the concept of invalidity of marriage but merely indicates the conditions, violations of which lead to the recognition of marriage as invalid.

The invalidity of marriage is a form of the state's refusal to recognize the established marriage as a legal act, which is declared in the form of an annulment by the State Civil Registry Office of a reasonable note of marriage or a court decision based on a violation of the statutory conditions of marriage establishment.

The concept, enshrined in the Family Code of Ukraine, regarding a possible "automatic" (without a court decision) invalidation of marriage based on Article 39 of the Family Code of Ukraine is considered, as well as the shortcomings arising from this are identified.

The Family Code of Ukraine enshrines three models or three legal constructions of invalidity of marriage:

- marriage, which is invalid (Article 39 of the Family Code of Ukraine);
- marriage, which is declared invalid by a court decision (Article 40 of the Family Code of Ukraine);
- marriage, which can be declared invalid by a court decision (Article 40 of the Family Code of Ukraine).

According to Article 39 of the Family Code of Ukraine, the idea of the invalidity of a marriage means that, under certain conditions, the marriage is generally considered invalid, but in other circumstances, a court decision is required to recognize marriage.

The procedure for a marriage annulment and a marriage record cancellation by the State Civil Registry Office is too complicated and difficult to implement in practice, as the State Civil Registry Office is not endowed with powers like the court to provide a legal assessment of documents and evidence and, therefore, in any case, will cause disagreement between the spouses in this regard, and especially concerning the legal consequences of the invalidity of marriage, which arise from the date of state registration of an invalid marriage. It would be more appropriate to empower the court only to follow the procedure of marriage invalidation.

Key words: legal marriage, marriage, invalid marriage, legal grounds of marriage invalidity, legal nature of marriage invalidity, the concept of "automatic" (without a court decision) invalidation of marriage.

Вступ. Проблемами інституту шлюбу, його укладення, правової природи шлюбу, визнання шлюбу недійсним займалися такі вчені, як Антокольська М. А., Болховітінова А. Б., Дзера О. В., Жилінкова І. В., Михальнюк О. В., Пергамент В. А., Ромовська З. В., Рясенцев В. А., Сафончик О. І., Червоний Ю. С., Шевченко Я. М., Шимон С. І. та ін.

Правове значення інституту недійсності шлюбу у сімейному праві полягає у тому, що він дає можливість припинити правовідносини між подружжям, які виникли з факту державної реєстрації укладення шлюбу, а саме від дня укладення шлюбу

і таким способом повернути подружжя у правове становище, яке існувало до укладення шлюбу.

Тому важливо реалізувати право на визнання шлюбу недійсним та здійснити захист права на шлюб через юрисдикційний орган, яким є суд.

Постановка завдання. Для написання цієї статті було поставлене завдання дослідити принцип правозгідності шлюбу та закладену у статті 39 СК України концепцію, так званого, «автоматичного» (без рішення суду) визнання шлюбу недійсним.

У зв'язку з цим проаналізована цивільна справа № 461/5273/20, яка розглядалася Галицьким районним судом міста Львова та прийняте 30.10.2020 року рішення у цій справі [1], а також постанова Апеляційного суду Львівської області від 09.08.2021 року [2].

Результати дослідження. Кожний зареєстрований у встановленому законом порядку шлюб вважається таким, що є дійсним. Тому до визнання недійсним, такий шлюб існує як правозгідний і є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя.

Термін «правозгідний шлюб» уперше використаний у юридичній лексиці, зокрема у сімейному праві. Стаття 37 Сімейного кодексу України закріпила правозгідність шлюбу як одну із правових презумпцій. Це означає, що шлюб триває до того часу, та вважається таким, що укладений відповідно до закону, доки не будуть одержані документи, які засвідчують обставини, за яких шлюб буде недійсним, або ж він буде визнаний недійсним за рішенням суду.

У разі документального підтвердження порушення вимоги одношлюбності, наявності близького кровного споріднення чи реєстрації шлюбу з недієздатною особою, презумпція правозгідності шлюбу спростовується автоматично, без рішення суду.

Таким чином, у Сімейному кодексі України закріплено новий підхід до визнання умов недійсності шлюбу та видів недійсних шлюбів. Зокрема, Сімейний кодекс України запропонував три моделі або три правові конструкції недійсності шлюбу:

- шлюб, який є **недійсним** (ст. 39 СК України);
- шлюб, який **визнається недійсним** за рішенням суду (ст. 40 СК України);
- шлюб, який **може бути визнаний недійсним** за рішенням суду (ст. 41 СК України).

Ідея недійсності шлюбу за статтею 39 СК України полягає у тому, що за певних умов шлюб взагалі вважається недійсним, а за інших обставин для визнання шлюбу недійсним потрібне рішення суду. Концепція щодо недійсності шлюбу, яка закріплена у Сімейному кодексі України є занадто ускладненою та на практиці – важкою для реалізації.

Як вказується у Постанові Верховного Суду України від 21 грудня 2007 р. № 11 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя», позасудовий порядок визнання шлюбу недійсним настає при вчиненні сторонами при укладенні шлюбу таких істотних порушень умов вступу в шлюб, в силу яких він вважається недійсним і без рішення суду (ст. 39 СК України), зокрема у разі реєстрації шлюбу з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі; між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою; особою, яка до того була визнана недієздатною. У вказаних випадках за заявою заінтересованої сторони орган ДРАЦС анулює актовий запис про шлюб [3].

Суть справи, яка лягла в основу дослідження, наступна.

Громадянин Щ. звернувся із заявою в порядку ст. 39 СК України до органу ДРАЦС про визнання укладеного повторно шлюбу з громадянкою О. недійсним та анулювання актового запису про шлюб. Орган ДРАЦС вимагав додатково заяву і від дружини аналогічного змісту. Однак між сторонами виник спір про право і дружина

категорично заперечувала проти визнання повторного шлюбу недійсним та анулювання актового запису про шлюб органом ДРАЦС.

11 червня 2020 року отримано висновок про відмову в анулюванні повторно складеного актового запису цивільного стану на тій підставі, що існує розбіжність у двох актових записах про шлюб у даті видачі паспорта відповідачки: при укладенні першого шлюбу, 08 травня 1999 року, була вказана дата видачі паспорта громадянки О. 26 червня 1996 року, а при укладенні другого шлюбу, 24 січня 2004 року, – 26 лютого 1996 року та відсутня заява про анулювання актового запису про шлюб № 44 від громадянки О.

Оскільки між подружжям виник спір про право, громадянин Ш. звернувся в суд із позовною заявою до громадянки О., Центрального відділу державної реєстрації Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції про визнання шлюбу, укладеного повторно з громадянкою О., недійсним та анулювання повторно складеного актового запису цивільного стану про шлюб.

08 травня 1999 року громадянин Ш. уклав з громадянкою О. шлюб, зареєструвавши його у Галицькому районному у місті Львові відділі державної реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів) (відповідний актовий запис № 99). Позивач стверджував, що будучи необізнаним з чинним законодавством та перебуваючи у складних побутових умовах, 24 січня 2004 року повторно уклав ще один шлюб з громадянкою О., який був зареєстрований у Львівському міському відділі державної реєстрації актів цивільного стану Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України (м. Львів), відповідний запис № 44.

Справа слухалась Галицьким районним судом міста Львова 10 жовтня 2020 року і Апеляційним судом Львівської області 10 жовтня 2021 року (справа № 461/5273/20). Обидві інстанції прийняли рішення анулювати повторно складений актовий запис № 44 про шлюб, укладений між громадянином Ш. та громадянкою О. 24 січня 2004 року Львівським міським відділом ДРАЦС Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції України (м. Львів) як недійсний у силу закону та анулювати актовий запис про повторний шлюб між громадянином Ш. та громадянкою О.

Аналізуючи цивільну справу, яка розглядалася у порядку позовного провадження, обґрунтування судових інстанцій, порядок дій органу ДРАЦС щодо його висновку про відмову в анулюванні запису про шлюб як недійсний на підставі статті 39 Сімейного кодексу України та Правила внесення змін до актових записів цивільного стану, їхнє поновлення та анулювання, затвердженими Наказом Міністерства юстиції України від 14 січня 2011 року № 96/5, приходимо до висновку, що в основі суперечливих позицій лежать питання, що стосуються процедури визнання шлюбу недійсним органами державної реєстрації актів цивільного стану [4].

З цього виникло кілька правових колізій, які спробуємо розглянути. Зокрема, орган ДРАЦС вимагав подання заяви про анулювання повторного актового запису про шлюб від чоловіка і дружини, хоча, відповідно до Сімейного кодексу України, із заявою про анулювання актового запису про шлюб до органу ДРАЦС може звернутися будь-яка особа.

Однак, оскільки були розбіжності у документах, орган ДРАЦС вимагав додатково заяву дружини, яка категорично відмовилась від процедури анулювання актового запису про повторний шлюб з чоловіком, а тим більше визнання його недійсним в силу закону. Відповідно чоловік не оскаржував відмову органу ДРАЦС в адміністративний суд, а звернувся з позовом про визнання шлюбу недійсним до суду, оскільки між ними виник спір про право.

Крім цього, для суду розглядати цей позов було складно, оскільки відповідно до сімейного законодавства України та інших правових актів, встановлена адміністративна процедура анулювання актового запису про шлюб як недійсного в силу закону.

Об'єктом цього дослідження стали відносини щодо визнання шлюбу недійсним в силу прямого припису закону, без рішення суду. Це є можливим у разі порушення основних умов дійсності шлюбу, а саме: одношлюбності, відсутності кровного зв'язку між найближчими родичами та свідомої згоди сторін на укладення шлюбу. Таким чином, шлюб є недійсним, відповідно до приписів статті 39 Сімейного кодексу України, якщо він зареєстрований:

- з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;
- між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою;
- з особою, яка визнана недієздатною.

Процедура, так званого, «автоматичного» визнання шлюбу недійсним не є новою, однак у Сімейному кодексі України використана вперше, базуючись на наукових позиціях, які були сформульовані у цивільному праві щодо недійсності правочинів. Усі недійсні правочини поділяються на нікчемні та оспорювані. Для недійсності нікчемних правочинів не потрібне рішення суду, оскільки вони визнаються недійсними в силу прямого припису закону. Оспорювані ж правочини можуть визнаватися недійсними лише за рішенням суду. Відповідно нікчемними є правочини, укладені з такими порушеннями закону, які є очевидними і не потребують жодного доведення в суді (наприклад, порушення нотаріальної форми договору). Оспорювані правочини потребують судового розгляду, оскільки підстави їх недійсності мають бути доведені в суді (укладення правочину під впливом обману, насильства і т. ін.).

Якщо ми звернемося до норм Сімейного кодексу України, які регулюють недійсні шлюби, то ми прямо не побачимо такого ж поділу як у цивільному праві (нікчемні та оспорювані шлюби). Тим паче, що закон не закріплює концепції договірної природи шлюбу. Але, порівнюючи статті 39, 40 та 41 Сімейного кодексу України, аналогія з недійсними правочинами є очевидною. Виходячи із змісту частини 1 статті 21 Сімейного кодексу України, шлюбом визнається сімейний союз жінки та чоловіка, а відтак з цього визначення не випливає концепція договірної природи шлюбу. І як відзначала Жилінкова І. В., у зв'язку з тим, що шлюб у Сімейному кодексі України визначається саме як союз, то введення двох видів недійсних шлюбів суперечить юридичній логіці [5, с. 125].

На противагу, З. В. Ромовська поділяє недійсність шлюбу за аналогією з недійсними правочинами на нікчемні та оспорювані [6, с. 99].

Якщо подивитись на історію цього питання, то тільки рішенням суду можна було визнати шлюб як юридичний факт таким, що не відбувся, а шлюбні правовідносини такими, що не виникли.

Зокрема, К. Кавелін, аналізуючи питання недійсності шлюбів, писав: «такий союз чоловіка і жінки, який мав лише оманливий вид шлюбу, насправді ніколи ним і не був і тому не може мати і наслідків дійсного, законного шлюбу [7, с. 61].

Оскільки шлюб – це не правочин, то і поділ недійсних шлюбів як недійсних правочинів на два види – нікчемні та оспорювані, є недоцільним. Вважаємо, що шлюб, який визнаний державою за допомогою акту його реєстрації, може бути визнаний недійсним лише на підставі судового рішення як акту державної влади. Тому визнавати шлюб недійсним можна було б на підставі рішення суду.

У радянський період не у всіх республіканських сімейних актах були норми про недійсність шлюбу, а тільки в кодексах Азербайджанської РСР, Білоруської РСР, Грузинської РСР, Туркменської РСР, та Української РСР.

Так, в Кодексі про шлюб та сім'ю України 1969 року існував єдиний термін – «недійсний шлюб» та закріплювався принцип «від зворотного». Це означало, що шлюб може бути визнаний недійсним у випадку порушення умов, встановлених ст. ст. 15-17 цього кодексу, а також у випадку реєстрації шлюбу без наміру створення сім'ї (фіктивний шлюб). Таким чином, порушення умов дійсності шлюбу означало появу підстави для визнання шлюбу недійсним. Цього було достатньо.

О. В. Дзера виділяє три категорії недійсних шлюбів, які закріплені у Сімейному кодексі України (2004 р.): абсолютно недійсні шлюби; шлюби, які визнаються недійсними за рішенням суду; шлюби, які можуть бути визнані недійсними за рішенням суду. Абсолютно недійсний, продовжує автор, це шлюб, недійсність якого спричинена порушенням певних вимог закону і не вимагає судового рішення, в якому б устанавлювалась недійсність шлюбу [8, с. 105].

Натомість, зазначала Жилінкова І. В., за новою концепцією, що знайшла своє відображення у Сімейному кодексі України, недійсний шлюб – це лише один (перший) вид недійсних шлюбів. Тому при охопленні усіх видів таких шлюбів найбільш скороченою буде фраза – «недійсний шлюб та шлюб визнаний недійсним за рішенням суду», що не додає зручності при використанні норм закону. Крім цього, продовжувала вчена, законодавство України не встановлює різниці щодо наслідків недійсних шлюбів різних видів. Іншими словами, недійсні шлюби усіх трьох категорій мають однакові правові наслідки (ст.ст. 45, 46 СК України). Різниця полягає у підставах і порядку встановлення недійсності шлюбу [5, с. 123].

Ю. С. Червоний і О. І. Сафончик з приводу цього зазначали, що існують два порядки визнання шлюбу недійсним – реєстраційний та судовий [9, с. 71]. Автори вважають, що шлюб визнається недійсним як у першому, так і у другому випадку. Різниця полягає лише в тому, який орган здійснює таке «визнання» – орган ДРАЦС чи суд. Однак, Ю. С. Червоний вважає, що згідно з положенням статті 124 Конституції України, відповідно якого юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, вирішення питання про визнання шлюбу недійсним треба було б у всіх випадках передавати на розгляд суду [10, с. 68].

На думку І. В. Жилінкової, шлюб недійсним може бути визнаний тільки судом [5, с. 125].

У сучасному законодавстві більшості країн СНД і Балтії, та інших зарубіжних країн встановлена презумпція дійсності шлюбу, яка відома ще з часів Стародавнього Риму – *semper praesumptur pro matrimonio*, яку можна було спростувати лише у судовому порядку. До судового визнання шлюбу недійсним він вважається дійсним, таким, що існує, не дивлячись на наявність доказів про укладення його з порушенням закону [10, с. 16].

Як зазначала І. В. Жилінкова, відповідно до ч. 4 ст. 39 СК України орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб, зареєстрований з особами, зазначеними у частинах першій-третьій цієї статті. На перший погляд, анулювання актового запису – це проста формальна процедура. Однак це не так. Для того, щоб анулювати актовий запис, продовжує автор, орган ДРАЦС повинен виконувати невласливі йому функції, а саме – перевіряти та співставляти між собою документи, що одночасно встановлюють та юридично підтверджують протилежні факти. З одного боку, це документ, що підтверджує наявність зареєстрованого шлюбу або кровний зв'язок сторін, які зареєстрували шлюб. Обставини, що підтверджуються такими документами, не є очевидними, вони потребують перевірки, яку може здійснювати лише суд [5, 125].

Також з цього приводу можна навести й інші приклади, як от звернення до органу ДРАЦС із заявою про анулювання актового запису про шлюб за відсутності, наприклад,

копії свідоцтва про попередній шлюб. При цьому є посилання лише на покази свідків або ж листи чи інші документи, які свідчать про наявність попереднього шлюбу.

Законодавство, що визначає порядок реєстрації актів цивільного стану чи їх анулювання, не містить таких приписів як аналіз доказів чи інших дій, які не є властивими для органу ДРАЦС, а лише для суду і визначається цивільно-процесуальним законодавством. Тим паче, органи ДРАЦС не розглядають суперечливих доказів сторін.

З аналізу ч. 4 ст. 39 СК України випливає, що звернутися до органу ДРАЦС із заявою про анулювання актового запису про шлюб може будь-яка заінтересована особа. Коло таких суб'єктів законом не визначене. Заінтересованою особою може бути другий з подружжя, їхні родичі, спадкоємці тощо. Між особою, яка звертається до органу ДРАЦС із заявою про анулювання шлюбу, та особою, яка зареєструвала шлюб, можуть виникати різні відносини, в тому числі спірні. Органи ДРАЦС не наділені повноваженнями і не можуть вирішувати питання про те, яка особа є заінтересованою в анулюванні актового запису про шлюб. Як бачимо термін «заінтересована» особа відноситься до оцінного поняття, яке можливо визначити знову ж таки лише в суді.

Висновки. Все це свідчить про необхідність зміни концепції нікчемних шлюбів та порядку визнання їх недійсними органами ДРАЦС, що знайшла своє закріплення у Сімейному кодексі України. На часі рекодифікація цивільного та сімейного законодавства. Було б доцільним закріпити нові підходи до концепції, так званих, «нікчемних» шлюбів та врешті решт відмовитись від процедури їх визнання недійсними та анулювання записів про це в органах ДРАЦС, залишивши лише судову процедуру. Це дало б можливість у судовому процесі вирішити питання і щодо анулювання всіх правових наслідків укладеного шлюбу з порушенням умов.

Правові наслідки визнання шлюбу недійсним визначаються статтями 45-46 СК України. Їх суть полягає в тому, що шлюб у випадках, передбачених статтями 39-41 Сімейного кодексу України, є недійсним від дня його державної реєстрації.

Сімейний кодекс України у статті 45 поширює настання правових наслідків недійсного шлюбу і на визнання шлюбу недійсним в порядку статті 39 Сімейного кодексу України, коли за заявою заінтересованої особи орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб. Відповідно, якщо між подружжям унаслідок такого шлюбу був укладений шлюбний договір, то недійсність шлюбу тягне за собою і недійсність шлюбного договору з моменту його укладення. Однак всі правові наслідки недійсності шлюбу можливо застосувати лише після факту його визнання недійсним. Логічно напрошується висновок, що такі наслідки можливо застосувати лише в результаті рішення суду про недійсність шлюбу.

Оскільки орган ДРАЦС не вправі застосовувати та встановлювати правові наслідки недійсного шлюбу, то це також є додатковим аргументом на користь визнання шлюбу недійсним виключно на підставі рішення суду.

Список використаних джерел:

1. Рішення Галицького районного суду м. Львова від 30 жовт. 2020 р. у справі № 461/5273/20. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [https://reestr.court.gov.ua] – Режим доступу : https://reestr.court.gov.ua/Review/92544950
2. Постанова Апеляційного суду Львівської області від 09 серп. 2020 р. у справі № 461/5273/20. [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень : [https://reestr.court.gov.ua] – Режим доступу : https://reestr.court.gov.ua/Review/99133293

3. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 21 груд. 2007 р. № 11 // *Вісник Верховного Суду України* / 2008. № 1.
4. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання : Наказ Міністерства юстиції від 12 січ. 2011 р. № 96/5 // *Офіційний вісник України*. 2011. № 4. Ст. 238.
5. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
6. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / З. В. Ромовська – Київ : Ін Юре, 2003. – 528 с.
7. Кавелин К. Очерк юридических отношений, возникших из семейного союза / К. Кавелин. Санкт-Петербург : тип. Правительствующего сената, 1884. 170 с.
8. Сімейне право України : підручник / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера [та ін.]; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
9. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України / Ю. С. Червоний Київ : Істина, 2003. 464 с.
10. Жюрлис Ю. Недействительность брака по советскому семейному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Вильнюс, 1964.